

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.4>

Білоричий Г. О.,
кандидат юридичних наук,
завідувач відділу

Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи

ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У КОНТЕКСТІ ВИБОРЧОГО ПРАВА

PROBLEMS OF HUMANCENTRISM IN THE CONTEXT OF ELECTION RIGHTS

Стаття присвячена проблемам правового регулювання виборів та врахування у законодавстві і практиці його застосування антропологічного підходу. Автор розглядає людиноцентризм як історично обумовлене явище, яке розвивалося, будучи укоріненим у найглибших шарах людської думки не тільки про оточуючий світ та місце людини в ньому, а як продукт тривалої філософської традиції від античності і середньовіччя і до наших часів людиноцентризм став невід'ємною ознакою антропологічно зорієнтованої західної цивілізації. У статті людиноцентризм називається особливою філософською настановою, яка відображає перенесення у центр соціального світу феномену людини, визнання людини первісним елементом у загальному розвитку суспільства та цивілізації, а також тенденцію антропологізації наукового знання, визначальну роль людського фактору у суспільних відносинах. Тому і феномен виборів публічної влади виявляється тісно пов'язаним із філософськими засадами людиноцентризму.

Людиноцентризм проявляється в інститутах як пасивного, так і активного виборчого права, практично в усіх виборчих інститутах та процедурах демократичних виборів. Адже вибори сьогодні є ключовим інститутом прямої демократії, забезпечують легітимність державної влади, становлення громадянського суспільства, формування державності на демократичних, правових засадах життя суспільства. Разом з тим, вибори автор називає основним механізмом реалізації права громадянина на управління державними справами, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою. Покладений в основу парадигми державно-правового розвитку принцип людиноцентризму дозволяє зорієнтувати юридичну практику на вирішення проблем реального забезпечення прав людини. Автор звертає увагу на те, що дослідження проблем людиноцентризму торкалися як загальнотеоретичних, так і конституційно-правових аспектів впливу цієї доктрини на відповідні суспільні відносини, а питання впливу філософської антропології права на розвиток виборчого права, з'ясування особливостей втілення настанов людиноцентризму в електорально-правових принципах, нормах, інститутах і процедурах досі перебувають осторонь фундаментального науково-правового пошуку в нашій державі.

Ключові слова: *людиноцентризм, пряма демократія, участь народу в управлінні державними справами, пасивне та активне виборче право.*

The article is devoted to the problems of legal regulation of elections and taking into account the anthropological approach in legislation and practice. The author considers anthropocentrism as a historically determined phenomenon that developed, being rooted in the deepest layers of human thought about the surrounding world and man's place in it, and as a product of a long philosophical tradition from antiquity and the Middle Ages to our time, anthropocentrism has become an integral feature of anthropologically oriented Western civilization. In the article, human-centrism is called a special philosophical instruction that reflects the transfer of the phenomenon of man to the center of the social world, the recognition of man as a primary element in the general development of society and civilization, as well as the tendency to anthropologize scientific knowledge, the determining role of the human factor in social relations. Therefore, the phenomenon of elections of public authorities is closely related to the philosophical principles of human centrism. People-centrism is manifested in the institutions of both passive and active electoral law, practically in all electoral institutions and procedures of democratic elections.

After all, elections today are a key institution of direct democracy, they ensure the legitimacy of state power, the formation of civil society, and the formation of statehood on a democratic, legal basis. At the same time, the author calls elections the main mechanism for realizing a citizen's right to manage state affairs, and for legal recognition of the right to participate in state management. The principle of people-centrism, which is the basis of the paradigm of state-legal development, allows to orientate legal practice to solving the problems of real human rights enforcement. The author draws attention to the fact that research into the problems of anthropocentrism touched upon both the general theoretical and constitutional-legal aspects of the impact of this doctrine on relevant social relations, the issue of the influence of the philosophical anthropology of law on the development of electoral law, the clarification of the peculiarities of the implementation of the guidelines of anthropocentrism in electoral and legal principles, norms, institutions and procedures are still outside the fundamental scientific and legal research in our country.

Key words: *people-centrism, direct democracy, people's participation in the management of state affairs, passive and active suffrage.*

Людиноцентризм за сучасних умов має зберегти цінність людської особистості, її прав і свобод за рахунок більшої уваги до розбіжностей, розмаїття проявів людської природи, прийняття плюралізму, децентрації і децентралізації, готовності прийняти будь-який вибір людини, безмежність інтерпретацій реальності, протидію розподілу людей за расовими, соціальними, статевими та іншими ознаками [1].

При цьому більшою мірою «м'який» людиноцентризм схильний віддавати перевагу не так правам особистості, як її відповідальності за збереження світу (і природного, і соціального) перед нинішнім та майбутніми поколіннями [2]. Вочевидь, крайнощі егоїзму та індивідуалізму можуть бути подолані за рахунок ширшого впровадження засад відповідальності людини, які мають стримати її ставлення до природи, суспільства чи Іншого як до об'єкту підкорення.

Зауважимо, що, як випливає з аналізу філософських засад людиноцентризму, він є історично обумовленим явищем, яке розвивалося упродовж людської історії, будучи укоріненим у найглибших шарах людської думки про оточуючий світ та місце людини в ньому. Будучи продуктом тривалої філософської традиції – від античності і середньовіччя – і до наших часів, людиноцентризм став невід'ємною ознакою антропологічно зорієнтованої західної цивілізації. Зокрема, саме він є тією ціннісною основою, фундаментом формування політичної і правової культури, а також систем права, властивої цій цивілізації.

Як особлива філософська настанова та стратегія наукового дослідження, людиноцентризм відображає: а) спробу перенесети у центр соціального світу феномену людини («людського» у найширшому сенсі цього слова) та оцінити навколишню реальність через призму такого принципу; б) визнання людини первісним елементом у загальному розвитку суспільства та цивілізації [3]; в) об'єктивну тенденцію антропологізації наукового знання і становлення такої «картини світу», в якій визначальне, домінуюче, пріоритетне значення відіграє людський фактор (людина, її статусні, аксіологічні, онтологічні, функціональні та інші багатоманітні зв'язки і залежності, в якій вступає людина, комунікуючи із світом природи та соціальним світом).

Вважається, що така парадигма склалася під впливом переважно європейських ліберально-індивідуалістичних традицій, витоки яких сягають раннього індустріального суспільства, перших демократичних революцій XVII–XVIII ст. та засад сформованої на уламках Середньовіччя протестантської етики, тісно пов'язаної з «духом капіталізму» [4]. «У центрі цих процесів, попри їхні зовні масові вияви, перебувала людська свобода – вища цінність і норма нового стилю життя, нової історичної формації» [5].

Про людиноцентризм як явище і як тенденцію (поряд із глобалізацією, плюралістичністю, мультикультуралізмом, демократизацією тощо) найчастіше йдеться в контексті розвитку економіки й освіти, державного управління і права, культурного й цивілізаційного розвитку і окремих країн, і людства в цілому. Фактично, можна стверджувати, що цією тенденцією сьогодні охоплені мало не всі суспільні явища та процеси. Їхня оцінка, своєю чергою, теж надається в контексті людиноцентризму, що в найзагальнішому вигляді постає як «людиномірність». Наприклад, широко вживане в екологічній науці та в екологічному праві поняття «навколишнє середовище» чітко виражає людиноцентризм, оскільки інтерпретується як навколишня щодо людини природа [6].

Безумовно, у праві людиномірність та людиноцентризм виявляють свою специфіку, хоч сюжети щодо «гуманізму права» (або «гуманізму у праві») не були чужими ані радянській [7], ані пострадянській юриспруденції, з якої виросла й сучасна українська правова наука. Понад те, конституційне закріплення вищості суспільної цінності людини [8] незаперечно зумовлює центральне значення взаємопов'язаних процесів «гуманізації» [9; 10] та оптимізації правової системи».

Як засвідчує історико-політичний, теоретико-правовий та конституційно-правовий аналіз, феномен виборів публічної влади тісно пов'язаний із філософськими засадами людиноцентризму. Справа в тому, що саме явище виборів, осмислюване в діалектичній єдності їх формально-юридичних та політичних, структурних і функціональних, аксіологічних і цивілізаційних підстав, вимірів і проявів, чи не найпоспідовніше втілює в собі явища людської ініціативи, активності, самостійності й самореалізації у публічно-правовій площині, які узалежнюють формування самої публічної влади в сучасній демократичній державі. Історія й сучасність підтверджують, що в основі феномену виборів лежить періодично здійснюване вільне волевиявлення більшості рівних між собою та свідомих людей, пов'язаних спільним життям у межах конкретного соціально неоднорідного соціуму.

В основі конституційно-правової доктрини виборів та ідеології виборчого права закономірно лежить людиноцентризм як філософська настанова, що утверджує центральність, «стрижневистість» саме людського фактору у правових реаліях. Примус з боку держави тут мінімальний і, разом з тим, саме позапримусова, добровільна активність людини стає мірилом оптимальності формування виборних органів публічної влади. Як слушно зауважує О. Водяніков, «виборчий процес має бути автономним і незалежним від державних установ, адже з теоретичної точки зору він є тією ареною, на якій мають відбуватися дискусії, обмін думками і ідеями, колективні обговорення і формування політичних префе-

ренцій виборців без будь-якого втручання чи обмеження з боку держави» [11].

Людиноцентризм так чи інакше знаходить свою деталізацію найперше в інститутах пасивного й активного, загального, рівного і прямого виборчого права, а разом з ними – практично в усіх виборчих інститутах та процедурах, якщо, звісно, йдеться про демократичні вибори.

Як відомо, вибори у сучасному світі є ключовим інститутом прямої демократії, який має засадниче значення для забезпечення легітимності державної влади, становлення й розвитку громадянського суспільства, стабільності конституційного ладу та наступності влади народу, формування державності на демократичних, правових засадах. Водночас вони ж є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть реалізувати своє право на управління державними справами, на формування системи влади, є одним із істотних моментів політичного самоствердження громадян, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою [12]. Саме через вибори народ реалізує себе як суб'єкт влади [13–15].

І хоч вибори засадничо являють собою феномен колективного волевиявлення з боку народу як цілісності, все ж в основі виборів первинно лежить вільне та неупереджене волевиявлення кожної особистості, визнаної законом виборцем – носієм активного та пасивного виборчого права. Результатом такого індивідуального й усвідомленого самовизначення, результату волевиявлення більшості членів суспільства, стає формування органів публічної влади, уповноважених на прийняття суспільно і державно значущих рішень. Тому закономірно вважається, що «найочевиднішою ознакою традиції виборності в Україні є її державотворчий і правотворчий характер» [16]. Отже, вибори передбачають активізацію самоврядного потенціалу і народу в цілому, і кожного громадянина – виборця зокрема.

Безумовно, належна організація виборів – і загальнодержавних, і місцевих – передбачає чітку орієнтацію всієї виборчої інфраструктури на забезпечення фундаментальних людських прав – брати участь в управлінні державою та делегувати до представницьких органів влади своїх уповноважених представників. Водночас кожному етапові виборчого процесу кореспондує і певний набір правомочностей суб'єктів виборчого процесу, що в цілому складають широкий каталог суб'єктивних виборчих прав – починаючи від висування кандидатів на виборні посади і закінчуючи правом брати участь у підрахунку голосів виборців, встановлюючи результати виборів. Питання реалізованості всього комплексу суб'єктивних виборчих прав, забезпечення їх реального, а не фіктивного характеру стають дедалі затребуванішими у вітчизняному державно-правовому дискурсі, окреслюють

актуальні завдання правової реформи у сфері виборчого права.

Синхронно із цими завданнями, у сучасних реаліях особливої актуальності набуває науковий аналіз усіх без винятку державно-правових явищ через призму такого ціннісно орієнтованого виміру права і держави, такої зорієнтованості права, яка фокусує увагу науковців, громадськості, суб'єктів державо- і правотворення в першу чергу на проблемах людини, забезпеченості й гарантованості її прав і свобод, розкриття й утвердження їх гуманістичного потенціалу. Адже, «якщо право є людинорозмірним явищем, тобто явищем, що існує лише заради людини, з метою встановлення відповідної міри та реалізації її поведінкових настанов, що базуються на системі телеологічних доміант, які продукуються в локальному соціумі, то сама людина виступає в якості бенефіціара (користувача) права та оцінювача його ефективності в контексті його можливостей з регламентації та регулювання суспільних відносин, що мають особливе значення для стабільного існування людського соціуму та функціонування державності» [17].

Тривала відчуженість права від людини, її потреб і законних інтересів зумовлює не просто повернення права «обличчям» до людини, а докорінну, фундаментальну зміну самої парадигми державно-правових досліджень, передовсім у напрямі посилення їх гуманістично-правового виміру (значення якого традиційно применшувалося порівняно з інституційними та ідеологічними інтерпретаціями права). Тому концепції людиноцентризму у відносинах між державою та громадянином була запропонована українському суспільству вченими-правниками як ключовий світоглядний орієнтир, як система цінностей, принципи якої мають стати підґрунтям самого державотворчого реформування [18]. Відповідно до такої концепції в останні роки намітився реальний перехід від системоцентричної моделі правової системи, із притаманним їй підпорядкуванням індивідуальної свободи суспільним інтересам, виразником яких є держава, до людиноцентричної парадигми, в рамках якої людина та її права є ключовою й незаперечно вищою соціальною цінністю [19].

Такий підхід, своєю чергою, заснований на більш фундаментальних засадах, сформульованих у філософії та суспільних науках, в яких утвердилося «розуміння того, що, по-перше, “пружина історичного розвитку – у методах гармонічного узгодження активності вільно діючих гуманітарних істот»; по-друге, “нова філософія історії, виступаючи універсальною цивілізаційною позаєтнічною, позакласовою ідеологією самостановлення гуманітарності, не має історичних рамок”; по-третє, “цінність життя – у втіленні в ньому фундаментальних соціальних констант, гуманітарних абсолютів...; по-четверте, “вісь життя – в гідному просуванні до матеріальної

та духовної розкнутості, повноті самореалізації через соціальний та екзистенціальний прогрес, сходження до гуманітарно високого» [19; 20].

Зміна парадигми державно-правового розвитку передбачає відповідну спрямованість правових реформ у державі, а так само – переорієнтацію й першочергову концентрацію уваги і загальнотеоретичної юриспруденції, і галузевих правових наук на комплексному дослідженні «права як особливого феномену людського буття та його ролі в утвердженні загальнолюдських цінностей в житті» [21]. Адже покладений в основу нової парадигми державно-правового розвитку принцип людиноцентризму «дає можливість зорієнтувати юридичну практику на вирішення актуальних і нагальних проблем сучасності щодо реального забезпечення прав людини» [21]. Щоправда, в науці часом цілком справедливо, як на наш погляд, констатується брак «цілеспрямованого людиноцентричного вектора розвитку» в баченні самих правових реформ [22], що перетворює зміну парадигми державно-правового розвитку на багато в чому декларативну, не підкріплену системними правовими рішеннями і дієвими практичними заходами.

В сучасному українському правознавстві питанням втілення людиноцентризму у праві як вельми важливій та актуальній темі присвя-

чені дослідження таких учених, як В. Авер'янов, О. Батанов, В. Бігун, С. Гусарев, В. Завальнюк, В. Костицький, Б. Кофман, А. Крусян, Н. Пархоменко, П. Рабінович, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Я. Якимович та ін. Попри те, що ці дослідження торкалися як загальнотеоретичних, так і конституційно-правових аспектів впливу доктрини людиноцентризму на відповідні суспільні відносини, питання впливу доктрини людиноцентризму власне на розвиток виборчого права, з'ясування особливостей втілення її настанов в електорально-правових принципах, нормах, інститутах і процедурах досі перебувають осторонь фундаментального науково-правового пошуку в нашій державі. Це не лише створює істотну лакуну в теоретико-правовому осмисленні низки украї важливих державно-правових процесів та закономірностей, але й не дозволяє раціонально та послідовно підходити до конструювання такої архітектури виборчого права України, яка найповніше відповідає б сучасній парадигмі людиноцентричного розвитку суспільства, держави і права як за своєю загальною доктринальною спрямованістю, так і за конкретно-нормативним наповненням, одночасно обумовлюючи потребу у подальших дослідженнях антропологічних проблем виборчого права.

Список використаних джерел:

1. Ярковая И. В. Личность в эпоху постмодернизма. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С. 279.
2. Murdy W.H. Anthropocentrism : a modern version.
3. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. С. 34.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Наш Формат, 2018. 215 с.
5. Денисенко В. Антропологічна сутність політики. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / відп. за випуск Л. Рижак*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 195.
6. Сірант М. М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2021. С. 362.
7. Процевский А. И. Гуманизм норм советского трудового права. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 152 с.
8. Людиноцентризм : контекст наукових реалій. *Голос України*, 23 травня 2017 року.
9. Костицький М. В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копейчикова)* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 13–15.
10. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1. С. 33–42.
11. Водяніков О. Вступне слово. Демократія і конституція : майбутнє однієї ідеї. *Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права : доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія*. Київ : Ваіте, 2018. С. 10.
12. Марцеляк О. В. Виборче право : сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12.
13. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. *Соціологія права*. 2011. № 1. С. 19–23.
14. Костицький В. В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 3–6.
15. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state // *European science*. *Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájka*, Vol. 4., 2019, pp. 47–50.
16. Панкевич І.М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. С. 1.
17. Кофман Б. Я. Людина, особистість і громадянин в сучасному конституційному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. С. 57.

18. Білова О. Щодо визначення пріоритетів у реформуванні судової системи. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (м. Київ, 1–2 жовтня 2015 року) / за заг. ред. О.М. Нечитайла*. Київ : Ваіте, 2015. С. 88.
19. Проблемы постсоветской теории и философии права : сб. статей. Москва : Юрлитинформ, 2016. С. 147.
20. Ильин В. В. Философия истории. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2003. С. 27, 40–41.
21. Зайцев Ю. К. Філософія розвитку глобальної економіки та суспільства в умовах четвертої промислової революції. *Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст.: перспективи нової парадигми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 трав. 2019 р.)*. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 45.
21. Подковенко Т. О. Принцип антропоцентризму в контексті сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник*. 2012 № 2(23). С. 21.
22. Дніпров О. С. Парадигма виконавчої влади в Україні : адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2019. С. 25.